УДК 81’367.622.12:81’27(091)

ОСНОВНІ ЕТАПИ ВИВЧЕННЯ ІМЕНІ ВЛАСНОГО В ІСТОРІЇ ЛІНГВІСТИКИ

Галюк Н.С., аспірант

Запорізький державний університет

Стаття присвячена вивченню імен власних у рамках різноманітних напрямків в історичній ретроспективі. Мета даної роботи - встановити ступінь вивченості проблеми імені власного в лексикографічному аспекті. Основна увага зосереджується на критичному огляді основних підходів до зазначеної проблеми. У статті наголошується на тому, що огляд спеціальних теоретичних робіт, пов'язаних із вивченням імені власного, його ролі в мові, його цінності в системі і його зв'язку з іншими складовими системи мови, показав, що дослідження учених не були направлені на розгляд імені власного з лексикографічної точки зору.

Ключові слова: ім'я, ім'я власне, ім'я номінальне, об'єкт номінації, апелятив, іменник, займенник, ідентифікація, логіка, ономастика

Галюк Н.С. ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ИЗУЧЕНИЯ ИМЕНИ СОБСТВЕННОГО В ЛИНГВИСТИКЕ / Запорожский государственный университет, Украина

Статья посвящена изучению имен собственных в рамках различных направлений в исторической ретроспективе. Цель данной работы - установить степень изученности проблемы имени собственного в лексикографическом аспекте. Основное внимание уделяется критическому обзору основных подходов к обозначенной проблеме. В работе подчеркивается, что обзор специальных теоретических работ, связанных с изучением имени собственного, его роли в языке, его ценности в системе и его связи с другими составляющими системы языка, показал, что исследования ученных не были связаны с рассмотрением имени собственного с лексикографической точки зрения.

Ключевые слова: имя, имя собственное, имя нарицательное, объект номинации, апеллятив, имя существительное, местоимение, идентификация, логика, ономастика

Galyuk N.S. THE MAIN STAGES OF THE STUDY OF THE PROPER NAME IN THE HISTORY OF LINGUISTICS / Zaporizhzhya State University, Ukraine

The article focuses on the study of the proper name, within the framework of different trends in the historical retrospect. The purpose of the study is to research the degree of investigation of the proper name in lexicographical aspect. Special prominence is given to the critical review of the main research approaches towards given problem. It is underlined that the review of special theoretical works, concerning the essence of the proper name, its role in language, its importance in system and its connection with other components of system, illustrates that scientific points under discussion did not view proper name from lexicographical point.

Key words: name, proper name, common noun, object of nomination, appellative, noun, pronoun, indentification, logic, onomatology

Специфіка вивчення імен власних полягає в тому, що ця частина словникового складу мови, лінгвістична за своєю природою, включає також історичний, географічний, соціологічний, літературознавчий та інші компоненти, дослідження яких можна простежити в історії лінгвістики. При цьому слід зазначити, що всі аспекти проблематики в цій сфері зберігають свою актуальність протягом багатьох сторіч.

У цій статті надаються результати вивчення імен власних у рамках різноманітних напрямків в історичній ретроспективі.

Мета нашої роботи - встановити ступінь вивченості проблеми імені власного в лексикографічному аспекті.

Основні напрямки, за якими вивчалося ім'я власне в історії лінгвістики, охоплюють визначення антологічних характеристик імені власного в протиставленні імені номінальному (такий рід досліджень проводився на основі вивчення іманентних властивостей імені власного), установлення типу зв'язку між об'єктом номінації й ім'ям, виявлення специфіки семантики імені власного, розподіл імен власних на класи, з'ясовування типу взаємовідносин між ім'ям власним і номінальним тощо.

Особливе положення імен власних у мові і їхня відмінність від номінальних відзначалося дослідниками з найдавніших часів. В античній науці протягом тривалого часу велася суперечка про істинність імен і придатність їх для іменування речей, що було відбитком інтересу філософів античності до розуміння сутності об'єктів і явищ, що спостерігалися, і встановлення типу відношень між ім'ям і об'єктом номінації (референтом).

У ході історичної дискусії були сформовані, щонайменше, дві основні теорії, у першій із яких відстоювалася ідея «правильності» імен по природі (яку І.М. Тронський пов'язав з консервативним напрямком грецьких філософів), друга ж будувалася на софістичній теорії «домовленості» [1, 15].

У той час працювали філософи, що бачили уразливість кожної з вищеназваних теорій. До числа таких вчених належав Демокрит, який усупереч традиції свого часу оспорював міфологічне уявлення про «природний» зв'язок між ім'ям і річчю, стверджуючи відсутність однозначної відповідності між ім'ям і річчю [1, 18]. Демокрит, за спостереженням Є.Я. Басіна, не приймав ні навчання про те, що імена «від природи», ні суб'єктивістської теорії софістів, за якою імена - умовні, довільні знаки речей. Замість цього він пропонував розмежовувати перші слова, що є відображенням самих речей і пізніші, що мають умовне значення «по встановленню», але які не є абсолютно довільними [2, 89].

У цей же час (V-IV ст. до н.е.) Платон у діалозі «Кратил, або про правильність імен» і в роботі «Лист VII» зробив спробу встановити тип зв'язку між ім'ям і об'єктом номінації, виходячи із задач пізнання природи речей, що було свого роду розвитком ідей Демокрита. У своїх роботах Платон послідовно проводить думку про те, що знання імені є найнижча ступінь пізнання, нижче, чим уявлення тілесного образу речі [1, 59].

На думку ряду дослідників, як вітчизняних (О. Маковельский, І. Тронський), так і західних (Р. Філіпсон, Э. Гааг і ін.), Платон висловлює в "Кратилі" в основному демокритовську концепцію "імен" - найбільш продуману і глибоку теорію античності.

Аристотель, учень Платона (IV ст. до н.е.), також віддав данину проблематиці імені. Його роботу «Про тлумачення» у тих главах, що присвячені імені, можна вважати початком теорії номінації. Так, Аристотель відзначав умовний характер семантики слів, а також те, що від природи немає імен; вони одержують умовне значення, коли стають символом [1, 74].

Значних успіхів в області мовознавства і, зокрема, співвіднесення імені з іменованою річчю досягли стоїки (III ст. до н.е.). Вважаючи імена даними «від природи», стоїки знаходили їх істинними, індивідуальними, єдиними. Саме в цей час відбувається перше розмежування імені власного і номінального. Клас імен власних був установлений стоїками, зокрема Хрисипом (бл. 280- 208 до н.е.), як цілком самостійний [1, 27].

Середньовіччя з його канонами і догматом церкви не дає цілісних концепцій по цікавлячому нас питанню. В епоху Відродження зароджуються науки, розвиток яких починається з відтворення і переоцінки спадщини античних часів. Так, Хома Аквінський, мислитель XIII в., переклав на латинську мову вчення Аристотеля, положення якого знайшли подальший розвиток у роботах філософів наступних сторіч.

На початку XVII сторіччя був даний новий поштовх для досліджень, як в антологічному напрямку, так і в області розмежування різноманітних класів імен. Слід зазначити, що дослідження такого роду приваблювали філософів того часу. Так, Томасом Гоббсом був намічений ряд параметрів, по яких можна розділити всю сукупність імен. У його «Основах філософії», особливо в розділі «Вчення про тіло» (1655), що присвячується іменам, він розвиває думку про те, що між іменами і речами немає ніякої схожості і ніякого порівняння. На його думку, імена не є знаками речей [3]. Ідеї Т. Гоббса дуже вплинули на розвиток логіки наступних сторіч.

Готфрид Вільгельм Лейбніц (1646-1716), спадкоємець ідей Т. Гоббса, у своїй Книзі III «Нових досвідів про людський розум» приділив увагу «природі» імені власного. Він висунув положення про те, що усе імена власні, або індивідуальні, були спочатку номінальними, або загальними. Лейбніц відзначав, що хоч існують тільки одиничні речі, велика частина слів складається із загальних термінів, тому що неможливо, щоб кожна окрема річ могла мати свою особливу, окрему назву [4].

Значний вплив на ономастичні дослідження наступного періоду, на думку А.В. Суперанської, мали ідеї відомого англійського логіка XIX сторіччя Джона Стюарта Мілла, який у своїх дослідженнях спирався на теоретичні переконання Томаса Гоббса. Посилаючись на Т. Гоббса, Мілл писав, що ім'я - це слово, довільно узяте для того, щоб служити міткою, що може збудити в нашому розумі думку, подібну до тієї, що була в нас раніше. Імена - це назви самих речей, а не тільки наших уявлень про речі. Він висунув теорію, відповідно до якої імена власні не мають значення на відміну від номінальних, що означають предмет і дорозумлюють атрибут, тим самим він підкреслював своірідність семантики імені власного [5,64].

У XIX сторіччі аналогічні погляди були висловлені англійським логіком Х. Джозефом, який відзначав індивідуалізуючий характер імені власного. Він вважав, що ім'я власне свідчить про існування речі, номінальне - про характер, що об'єднує її з іншими речами. Він показував, що ім'я власне має більше значення, чим номінальне. Х. Джозеф запропонував власну класифікацію імен, із якої випливає, що ім'я власне - це індивідуальний термін, а номінальне - загальний термін. Він думав, що якщо існує зацікавленість в окремих індивідах, то їм даються власні імена.

В наступних періодах учені продовжували працювати в парадигмі логіки. Так, англійський логік Бертран Рассел на початку XX сторіччя висунув ідею про те, що імена власні - це постійні, що є значеннями перемінних нижчого типу, і що імена повинні застосовуватися до того, що випробувано в досвіді. Як і Мілл, Рассел вважав, що слово може асоціюватися і з предметом, і з думкою про нього. Але, говорячи про імена власні, відзначав, що останні будуть безглуздими, якщо не існує об'єкта, ім'ям якого вони служать. Б. Расселу належить дослід установлення типу логічного зв'язку між значеннями імені власного і номінального. Він увів поняття логічних імен власних, зараховуючи до них займенники *те, це, цей*. Проте в його твердженнях відбулося змішання планів філолофсько-логічного та лінгвістичного. Згодом ідеї Б. Рассела, зокрема, про логічні імена власні, розвивала його учениця Л. С'юсан Стеббінг.

Що стосується лінгвістики, то в рамках цієї науки, імена власні одержали найбільш інтенсивне дослідження вже у XX сторіччі. Вчені, що займалися дослідженням імені власного, наголошували на різних проблемах, залежно від того, до якої наукової школи вони належали.

Шведський лінгвіст початку XX сторіччя Адольф Нурен називав імена власні експресивними (виразними) індивідуальними іменами, що мають «фіксоване» значення. Він підкреслював специфіку імені власного, що вживається навмисно і по можливості не оглядаючись на етимологію слова, для того щоб відрізняти визначені індивідуальні предмети від одного або декількох сусідніх. Тому Нурен вважав, що праві ті, хто думає, що ім'я власне не значить нічого, а не ті, хто приписує йому більше значення в порівнянні з номінальними, тому що воно, з одного боку, не позначає ніяких властивостей, а з іншого боку, - позначає нескінченно велий вміст індивідів.

Французький лінгвіст початку XX сторіччя М. Бреаль, аналізуючи, як ім'я дається речі, стверджував, що між іменами власними і номінальними є різниця тільки в ступені. На його думку, імена власні - знаки другорядні (другого ступеня). Він вважав, що якщо етимологічний зміст не брати до уваги, то в них немає нічого від звичайний іменників. Їхня відмінність від номінальних носить інтелектуальний характер.

Датський лінгвіст Вігго Брьондаль спробував знайти визначення для поняття «ім'я власне»(1928). Ім'я власне, за Брьондалем, - знак неописаного об'єкта, що має своїм вмістом спеціальну сигніфікацію. Він дійшов висновку, що ні природа, ні число, ні характер об'єктів не дають підстави для точного визначення імені власного.

Бельгійський лінгвіст Е. Бойссенс також відзначав, що існуючі визначення імен власних незадовільні. Він називав межу між іменами власними і номінальними умовною, тому що імена постійно переходять з однієї категорії в іншу. У своїх роботах він підкреслив складності встановлення семантики імені власного. Бойссенс відносив ім'я власне до допоміжних, уточнюючих засобів мови, тому що, на його думку, для визначення індивіда достатньо імені номінального.

Датський лінгвіст Пауль Кристоферсен у роботі про артиклі в англійській мові (1939) одну з глав присвячує іменам власним. Ім'я власне Кристоферсен вважає прямим найменуванням речі, номінальне - непрямим. Розвиваючи цю думку, він писав, - ім'я власне - це символ, безпосередньо ідентифікуючий окремий індивід, що і є його єдине значення. Апелятив спочатку називає якість, потім предицирує його будь-якому предмету, тобто називає спочатку клас, а потім описує індивід як член цього класу. Імена власні конкретні, номінальні - абстрактні.

Англійський лінгвіст Аллан Гардинер неодноразово звертався до імен власних як особої категорії, що дає дослідникові багато цікавого і суперечливого матеріалу. Ще в 1932 р. він відзначав, що може бути два підходи до імен власних: 1) як до слів визначеної мови і 2) як до слів, що позначають визначені денотати (людей) і вже через них пов'язаних із мовою, якою ці люди користувалися. Таким чином, він бачив особливу сутність імен власних у первинності імені перед системою [6, 125].

Як розвиток ідеї про життя імені в мові й імені, що позначає індивідуальні об'єкти, А. Гардинер уводить розподіл імен на «тілесні» і «безтілесні» (embodied і disembodied), тобто що мають і не мають конкретних носіїв, у чому перегукується з ідеями Гоббса. На думку А. Гардинера, історично раніше виникли імена «тілесні». Згодом вони зробилися джерелом для імен «безтілесних», існування яких у відриві від носіїв зараз стало можливим [6, 128].

Датський лінгвіст Кнуд Тогебю в середині XX сторіччя показує високий рівень абстракції в семантиці імені власного. Він розробляє лінгвістичні категорії з погляду теорії інтенції/екстенції, на основі якої зближує імена власні з займенниками. Він вважає, що в займенників і імен власних нульовий корінь, що вони не мають семантичного змісту, не утворюють семантичних класів; вони лише представляють індивідів, ідентичність яких змінюється у зв'язку з обставинами. Індивід може мати декілька імен, а декілька індивідів - одне ім'я. Із погляду кореня, усе імена синоніми, тобто нулі. Кнуд Тогебю виділяє такі структурні характеристики імені власного: нульовий корінь, дефективна флексія, фіксовані рід і число.

Теоретичні положення польського лінгвіста середини XX сторіччя Єжи Куриловича багато в чому базуються на ідеях Б. Рассела і, зокрема, на його ставленні до займенників як до логічних власних імен. На його думку, значення імені власного більше, ніж значення апелятива. Центральною семантичною категорією Є. Курилович вважає конкретні іменники, що, на його думку, несуть цілком розвинуту семантичну структуру. До неповних семантичних структур він відносить займенники, що не мають змісту, і імена власні, що не мають зони вжитку і лише «додаються» до своїх денотатів [7, 354].

Є. Курилович відзначає, що основу відношень між іменами власними і номінальними складає індивідуальне обмеження імен власних у вжитку, тобто імена номінальні - основи, на яких базуються власні. На його думку, семантичний зміст імені власного виходить за рамки того номінального, яке воно заміняє, що пов'язано з його експресивністю [7, 359].

Датський лінгвіст Хольгер Стен Сьоренсен, аналізуючи класи слів в англійській мові, приходить до висновку про те, що крім власних імен, необхідно виділити квазі-власні: 1) *Бог, Христос, Небо;* 2) *Місяць, Земля;* 3) дні тижня, назви місяців; 4) слова типу *батько, мати*. Проте у своїй класифікації він виходить то з граматичних, то з логічних позицій. Граматично багато імен ідентичні, а логічно їхні відмінності полягають цілком в іншому плані. Змішання планів аналізу призводить автора до висновків, у цінності яких сумніваються сучасні лінгвісти.

Вважаючи, що ім'я власне може позначати тільки одне явище в мові і мовленні, і намагаючись довести його особливу індивідуальність, Сьоренсен виводить формулу(1963). Проте в даний час учені вважають, що вона скоріше придатна для ідентифікації особистості, ніж для визначення статусу імені власного.

Чеський лінгвіст Павло Трост, займаючись семантичною стороною імені, різко відмежує науку про значення слів від проблеми імені власного(1958). На його думку, якщо імена власні мають значення, подібно до інших слів, - вони суть знака. Трост вважає, що Гардинер неправий, відносячи ім'я власне до індивідуальних знаків, і прав у тому, що саме ідентифікація - основне в імені власному. Він відзначає, що ідентифікацію варто розглядати водночас із тим, що ім'я дорозумлює. Індивідуальність імені власного полягає лише в тому, що воно виділяє індивідуальне з масового. Ім'я власне визначає на основі індивідуальної знакової умовності, а не на основі загального значення. Індивідуальна обумовленість знака робить його непіддатним точному словесному визначенню. Таким чином, за Тростом, ім'я власне - це умовний знак, що відрізняється від номінального.

Із наведених основних теорій імені власного в історії лінгвістики очевидно відсутність єдиної, загальноприйнятої концепції імені власного. Це багато в чому пояснюється розбіжністю вихідних положень і методів їхніх творців, а також тим, що пошуки велися часом у протилежних напрямках. Цілком очевидно, що всі ці теорії одночасно, в однакових умовах для тих самих імен не можуть бути правильні. Очевидно також, що кожна з них може бути справедлива в якихось умовах, для якихось лексичних груп, при прийнятті якихось обмежень.

Як показав наш огляд спеціальних теоретичних робіт, пов'язаних із вивченням імені власного, його ролі в мові, його цінності в системі і його зв'язку з іншими складовими системи мови, дослідження учених не були направлені на розгляд імені власного з лексикографічної точки зору. Цей факт можна пояснити відсутністю достатнього фактичного мовного матеріалу. Вважається, що приклади, якими оперували вчені, були в достатній мірі випадковими.

Досвід попередніх досліджень показав, що без логіки, виходячи з одних лише мовних категорій, загальна теорія імені власного побудована бути не може. У силу специфічності ономастичної лексики, її найтіснішого зв'язку з іменованими об'єктами, які виявляються нелінгвістичними методами, у силу соціальної обумовленості і соціальної закріпленості імен, їхня лінгвістична цінність вимірюється їх соціальною, історичною, географічною, економічною значимістю, а доля в мові визначається экстралінгвістичними факторами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тронский И.М. История античной литературы. – М.: Высшая школа, 1983. – 496 с.
2. Басин Е.Я. Искусство и коммуникация. – М.: МОНФ, 1999. – 217 с.
3. Гоббс Т. Избранные произведения: В 2 т. – М: Наука, 1979. – Т.2. – С. 197-254.
4. Лейбниц Г.В. Сочинения: В 4 т. – М: Мысль, 1982. – Т.2. – С. 320-389.
5. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 320 с.
6. Gardner A. The theory of proper names // Хрестоматия по английской филологии. – М., 1991. – С. 125-130.
7. Курилович Е. Очерки по лингвистике. – М., 1962. – 456 с.